

ВОРИСИЙЛИК ВА МИЛЛИЙ МАДАНИЯТ

Шокиров Тохиржон Нурмаатович

ФарДУ санъатшунослик факультети

Вокал ва чолғу ижрочилиги кафедраси ўқитувчиси

tohirshokirov13@jmail.com

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада миллий маданият ва унда ворисийлик тушунчасининг мазмун-моҳияти, ворисийлик (мерос) ҳар қандай соҳада инсоннинг ҳақиқий ўзлаштиришида намоён бўлиши, ва айни пайтда маҳаллий ёки дунё миқёсидаги жараёнлар шаклида ҳам ифодаланиши мумкинлиги таҳлил қилинади. шунингдек, ворисийликда миллий мусиқа маданиятнинг асоси бўлган фольклор, достончилик, мақомдонлик йўналишларида ворисийлик (мерос)нинг аҳамияти илмий таҳлил этилади.

Калим сўзлар: *миллий маданият, мусиқа маданияти, фольклор, достончилик, мақомдонлик, ижрочилик санъати, ворисийлик ва мерос, миллий маданий мерос, халқ оғзаки ижоди.*

ABSTRACT

This article analyzes the essence of national culture and the concept of succession in it, the fact that succession (inheritance) can be manifested in the real mastery of a person in any field, and at the same time it can be expressed in the form of local or global processes. Also, in succession, the importance of succession (inheritance) is scientifically analyzed in the areas of folklore, epics, and Makomdon, where national music is the basis of culture.

Keywords: *national culture, music culture, folklore, epic, makomdomon, performance art, succession and heritage, national cultural heritage, folk oral art.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется сущность национальной культуры и понятие преемственности в ней, то, что преемственность (наследственность) может проявляться в реальном мастерстве человека в какой-либо сфере, и в то же время может выражаться в форме локальные или глобальные процессы. Также последовательно научно анализируется значение преемственности (наследственности) в сферах фольклора, эпоса, мақомдона, где национальная музыка является основой культуры.

Ключевые слова: национальная культура, музыкальная культура, фольклор, эпос, макомдомон, исполнительское искусство, преемственность и наследие, национальное культурное наследие, народное устное творчество.

КИРИШ

Бугунги кўп маданиятлар тўқнаш келаётган даврда ўз маданиятларини сақлаб қолишга бўлаётган уринишлар ривожланаётган давлатларнинг провард мақсадларига айланган. Этнослик назариясига кўра, ўзликни англаш ва миллат бўлиб шаклланишда миллий маданиятларга эътибор ҳамда уларга ворисийлик муносабатида бўлиш асосий омиллардан бири ҳисобланади. Бу эса кундалик турмуш билан боғлиқ одатлар ва анъаналарида сақланиб қолишига сабаб бўлади. Шунингдек, улар турли инновациялар таъсирида трансформацияларга учраш жараёнини бошидан ўтказмоқда. Бундай инновациялар ўзининг ижобий томонлари билан бирга, турли таҳдидларни кириб келишига ҳам сабаб бўлмоқда. Буларни биз таълим-тарбия муассасалари, жамоавий ва оилавий муносабатларда кузатишимиз мумкин. Бундай таҳдидларга қарши курашишда халқимизнинг “ўзига хослик” жиҳатларига нисбатан – ворисийлик” асосида ёндашиш айнан зарурат эканлигини англамоғимиз зарур.

Инсониятнинг ижтимоий ҳаёти тараққиётида ворисийликнинг моҳияти ва роли муаммоси ҳар доим тадқиқотчиларни эътиборини ўзига жалб этиб келган. Кўпгина ижтимоий адабиётларда Э.А.Баллер томонидан берилган ворисийлик тушунчасининг таърифи кенгроқ тарқалган. Ворисийлик, деб ёзади у, - моҳиятини бутуннинг у ёки бу унсурларини тизим сифатида сақлаган ёки бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтган вақтда борлиқнинг ҳам, билишнинг ҳам турли босқичлари ва даражалари орасидаги алоқалар мажмуасидир. Ўтмишни келажак билан боғлаб, шу билан ворисийлик бутуннинг барқарорлигини таъминлайди¹. Шундай экан ворисийлик – тараққиёт босқичларининг ўзаро алоқадорлигини таъминлаб, инсоният ҳаётида объектив қонуният ҳисобланади. Тарихий ворисийликнинг моҳияти ва ўзига хослигини очиқ, баъзи муаллифлар ворисийлик ва мерос тушунчаларини ажратиш зарур деб ҳисоблайдилар.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мерос – бу ўтмишдан қолган қадриятлар, ғоялар, тажриба, билимлар уларни ўзлаштириш йўллари, яъни кишиларнинг ижодий фаолият усуллари ва уни ташкил қилиш ҳамда унинг натижаларидир. Ўзлаштириш ёки аниқроғи,

¹ Баллер Э.А. Преемственность в развитии культуры. –Москва.: Наука. 1969. С.15

маданий мерос жараёни ўта муҳим бўлиб, маданиятнинг ҳаракатдаги асосий қонунларидан бири ҳисобланади. Бу жараён инсониятнинг ўтмиши, бугунги ва келажагини бир бутун ҳолда бирлаштириб, одатий тарзда тайёр ютуқларга айланади. Эришилган ютуқлардан келиб чиқиб жамият ўз мақсадларини амалга оширишнинг қисқа йўллари танлайди. Бундан ташқари маънавий мерос кишиларнинг савиясини беҳад кенгайтиради, улар ҳаётини ақлий ва ҳиссий жиҳатдан бойитади, билимнинг туганмас манбаи бўлиб хизмат қилади.

Кейинги авлодларга мерос қолдириш учун маданиятда белгиланган усул ва механизм мавжуд. Улардан баъзилари қадимдан амал қилади, бу – намоёниш қилиш, халқ оғзаки ижоди, фольклор, дostonчилик, мақом санъати кабилардир².

А.О.Стернин фикрига кўра – мерос тушунчаси ворисийлик тушунчасига кўра кенгрокдир. У айтадики, ворисийлик деганда, эскининг янгига зарур бўлган, унга қарши бўлмаган унсурларини сақлаб қолишини тушуниш зарур³. Демак, унинг фикрича, ворисийлик фақатгина янгича маданиятлар учун зарур бўлган ва улар билан яшаб кета оладиган, танқидга учрамайдиган одатлар мажусидир. Бизнингча, бу фикр бироз баҳсли бўлиб, кўплаб халқларда шундай одатлар борки, улар айрим новацияларга қарши тура олади.

Ворисийликни биз анъанавий моддий маданият ва унинг тараққиёти, фойдаланиш тартиби, уларга бўлган муносабатларда ҳам кўришимиз мумкин. Шунингдек, анъанавий хўжалик муносабатларида ҳам бу яққол кўзга ташланади. Инсоният тарихий тараққиётининг бир босқичдан иккинчисига кўтарилар экан, у ўз маданиятининг янгидан яратмайди, балки илгари эришилган натижаларга таянади.

В.К.Чалоян ўзининг Шарқ-Ғарб номли китобида Шарқ, Кавказ, Византия, Эрон, Араб цивилизацияси томонидан яратилган ютуқлар Ғарб бойлиги бўлди. Ғарб ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётда юқори даражага кўтаришга эришиб, Шарқ мероси тараққиёти Ғарбнинг фикрий қарашларини янгича томонга йўналтирди. Ғарб Уйғониши Шарқ Уйғонишининг янги, юқори даражадаги давомидир. Жаҳон маданиятидаги ворисийлик ана шундан иборат⁴.

Ворисийлик, бу ривожланишнинг турли даражалари ва турли унсурлари ўртасидаги шундай алоқадирки, яъни ўзига хос маданиятларнинг тузилиши ва мазмуни учун зарур белгиларни сақлашни тaminлайди. Шу нуқтаи назардан, ворисийлик ўзаро мулоқот этикетларининг моҳиятини очиб берувчи асосий

² Жамолова Д. Маданий мерос. ЎзДСМИ хабарлари. 2019 йил. № 3-сон

³ Стернин А.О. Методологические вопросы общественной науки. –Воронеж.: 1960. С. 103

⁴ Чалоян В.К. Восток – Запад. Преемственность в философии античного и средневекового общества. –Москва.: Наука. 1979. С.21

категориядир. Шунингдек, инсонлар мулоқотида кечадиган турли хил ўзгаришлар шаклининг зарурий шarti ҳам ҳисобланади.

Маданиятлар тараққиётидаги ворисийлик масаласи хусусида фикр юритар эканмиз, кўпчилик уни маданий мерос тушунчаси билан бир қаторда кўришади. Маданий мерос тушунчаси ворисийлик тушунчаси билан жуда яқин алоқада бўлсада, лекин у икки хил томондан фарқ қилади:

1) Ворисийлик – тушунчаси умумфалсафий категориядир. Шу сабабли у истисносиз барча ижтимоий, табиий фанлар учун методологик аҳамиятга эга. Маданий мерос категорияси эса фақат маданият ва ҳатто, маънавий маданият соҳасида рўй берадиган ходисаларга нисбатан ишлатилади.

2) Ворисийлик тушунчаси ходисаларни объектив алоқасини ифодалайди. Маданий мерос тушунчаси эса ворисийлик қонуниятларини ўтмиш авлодлардан қолган маданий қадриятларни танқидий баҳолаш кўринишида ва улардан ижодий фойдаланиш тарзида намоён бўлади.

Илмий адабиётларда ворисийлик ва маданий мерос тушунчаларини фарқлаш ҳақидаги масала ҳали тўғри ҳал қилинмаган. Бугунда ворисийлик сўзи ҳуқуқий масалаларга кўпроқ даҳлдор деб қаралиб, ворислик термини остида талқин қилинмоқда.

Мутахасислар фикрича, ворисийлик ёки маданий мерос тушунчалари бир маъно англатувчи атамадир. Бизнингча, ўтмишдан мерос олиш ёки ворисийлик ўз маъноларига эга бўлиб, ворисийлик нисбатан кенгроқ тушунчадир. Бу ўринда шуни ҳам унутмаслик керакки, янги авлод тарихий давр маданияти ўтган тарихий даврлар маданияти билан ворисийлик асосида боғланади. Бу билан ўтган авлодлар маданиятида яратилган барча нарсалар янги тарихий давр маданиятида мерос қилиб олиш манбаси деган маънони билдирмайди. Ёки, зарурат туғилганда аждодларига хосликни кўрсатиш учун маданиятларнинг акс этиши бу – мерос⁵, кундалик турмушида доимий равишда аждодларга хос маданиятлардан фойдаланиш, уларнинг ижтимоий ҳаётда кенг акс этиши – ворисийликдир.

Ворисийлик тушунчасини кенгроқ таърифлаш учун аввало маросим, анъана ва урф-одат тушунчаларининг таърифини билиш зарур. Лекин, афсуслар билан айтиш жоизки, ҳали ҳануз этнология, маданиятшунослик, фольклоршунослик, санъатшунослик ва халқ турмуш тарзи билан шуғулланувчи фанлар доирасида юқоридаги терминларнинг таърифи ва тавсифи ҳамда фарқли хусусиятлари борасида мукамал назарий метадологик

⁵ Масалан: маросимлар ёки расмий тадбирларда миллий либосларни кўзга ташланиши.

қарашлар ишлаб чиқилмаган ⁶. Кўпчилик томондан эътироф этилаётган таърифларга кўра, маросим – инсон ҳаётининг, моддий ва маънавий турмушининг талаб ва эҳтиёжи билан юзага келган ва келадиган ҳодисадир. Ҳар қандай маросим у ёки бу халқнинг маълум бир тарихий тараққиёти босқичидаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳамда маданий ривожланиш даражасини кўрсатувчи асосий белгиларни ўзида мужассамлаштирган ҳолда вужудга келади ва яшайди ⁷.

Анъана тарихий тараққиёт жараёнида табиий ва ижтимоий эҳтиёжлар асосида вужудга келадиган, аждодлардан авлодларга мерос бўлиб ўтадиган, кишилар маданий ҳаётига таъсир ўтказадиган маданий ҳодисадир. Анъана ўзига хос ижтимоий қоида тарзида кишилар онгига сингиган, қабул қилинган тартиб ва қоидалар мажмуаси ҳисобланади ⁸. Анъаналарни: а) ижтимоий-тарихий ҳодиса; б) жамият ҳаётидаги жараёнларнинг таркибий қисми; в) кишилар ҳаёти ва фаолиятини белгилаш мезони; г) жамият ва одамларни бошқаришнинг маънавий омилларидан бири сифатида тавсифлаш мумкин ⁹. Айниқса, улар инсон ҳаётининг бурилиш нуқталарида, кўпинча, ана шу нуқталарни қайд этиш, қонунлаштириш талаби билан туғилади ¹⁰.

Маълумки, ҳар бир давр маданияти шу даврга, халқига хос бўлган хусусиятга эга бўлади. Унинг тараққиёти жамият ривожини билан бевосита боғлиқдир. Алоҳида олинган ҳар бир халқнинг маданияти ўзига хослиги, қадимийлигини инкор қилмаган ҳолда шуни айтиш керакки, баъзи ҳолларда у кўп қирралиги, зиддиятлилигига қарамай, жаҳон маданиятида бутун инсониятнинг ютуғига айланиб, ягоналигича қолади. Бу ҳолни Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари, жумладан Мовороуннаҳр халқлари маданияти тараққиётида муҳим аҳамиятга эга бўлганлигини кўриш мумкин. Шундай экан, ўтмиш аждодларимиз яратиб, узок йиллар давомида сайқалланиб келган, халқимизнинг ўзига хослигини англатувчи ўзаро миллий маданиятини (фольклор, дostonчилик, бахшичилик, мақомдонлик, ижрочиликни) тадбиқ этиш, уларга ворисийлик талабида асосида эътиборнинг ошиши ёшларда ўзликни англаш, мустақкам эътиқодга ва нуқтаи назарга эга бўлиш, ўз миллий

⁶ Аширов А.А. Ўзбек халқи этнологиясида терминология муаммосига доир айрим мулоҳазалар. // Этнос ва маданият: анъанавийлик ва замонавийлик. –Т.: Фан, 2010. –Б 20

⁷ Саримсақов Б. Маросим фольклори. // Ўзбек фольклори, очерклари. –Т.: Фан, 1988. 1-том. –Б 152

⁸ Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. –Т.: Шарқ, 2002. –Б. 8

⁹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. 2005. 1-том. –Б. 375

¹⁰ Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность по поколениям. Москва, 1976. С.39

кадриятларига садоқат руҳида тарбияланишга ва бутун инсоният истиқболи олдидаги ахлоқий маъсулиятни хис қилишга ёрдам беради.

Миллий меросимизга синфийлик пардаси остидан қарашнинг зарарли оқибатлари натижасида маданий меросимизнинг кўпгина қатламлари ўтмиш сарқитлари, кераксиз, улар умрини яшаб бўлган, деб баҳоланди. Оқибатда халқ амалий санъатининг ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги, заргарлик ва бошқа бир қатор соҳаларида эришилган ноёб ютуқлар йўқ бўлиб кетди. Бу соҳаларда тўпланган тажриба ва ютуқларни бугунги кунда мисқоллаб қайта тиклашга тўғри келмоқда.

Воқеликка синфий ёндашув халқ оғзаки ижодида ҳам фожеали из қолдирди. Бу даврнинг мудҳиш қиёфаси Қурбонназар Абдуллаев (Бола бахши)нинг қўйидаги сўзларида ўзининг ёрқин ифодасини топган: “1933- 1940 йиллар ораси – қўрқинчли йиллар. Энг яхши кишилар бедарак кетар, китоблар, қўлёзмалар йўқ қилинар... Ўша пайтда “ўтмиш сарқити”, “феодал даври маҳсули” сифатида мақом ва дostonларни ижро этиш ман қилинди. Мен етти йил дoston айтмадим. Айтган бўлсам ҳам яширин тарзда, кимга бутунлай ишонсам ўшаларга айтиб юрдим”¹¹.

Маданият, маданий жараёнларга тор синфий манфаатлар нуқтаи назаридан туриб баҳо бериш, уни синфий кураш майдонига айлантириш яна шунга олиб келдики, Октябрь тўнтаришигача шаклланиб улгурган, ўтмиш ютуқларининг соҳиби ва миллий-маданий ривожланишда боғловчи халқа бўлган ижодий зиёлиларимизнинг катта қисми қатоғон қилинди. Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирий каби буюк миллатпарварларнинг фожеали қисмати ҳам шундай хулоса чиқариш имконини беради.

1917 йил Октябрь воқеаларидан кейин турли баҳоналар остида Россия шаҳарларига олиб кетилган обидалар беҳисобдир. Хусусан, тадқиқотчилар ҳисоб-китобига кўра, биргина 1923 йилда Москва ва Санкт-Петербургнинг библиотека ва музейларига 254200 дан ортиқ тарихий коллекциялар жўнатилган. Бугунги кунда Россия фоно ҳужжатлар архивида мамлакатимиз тарихига оид 2687 овозли ҳужжатлар сақланмоқда. Уларнинг 2617 таси Ўзбекистондаги архивларда умуман йўқ ҳисобда. Мавжуд 1231 та граммофон ёзувларининг 296 таси 1907-1912 йилларга оид бўлиб, катта тарихий аҳамиятга эга. Россия фото ва кино ҳужжатлар Давлат архивида эса бизнинг тарихимиз

¹¹ Қаранг: Правда Востока газетаси. 1989 йил 1 февраль

акс этган 622 та кинохужжат мавжуд бўлиб, уларнинг 218 таси юртимиз архивларида деярли йўқ”¹².

ХУЛОСА

Айни пайтда, миллий маданий меросимизнинг асосиз унутилаётган анъаналари кенг миқёсда тикланмоқда, буюк аждодларимиз ҳаёти ва ижодига эски андазалару стереотиплардан холи бўлган ҳолда баҳо берилмоқда. Имом Бухорий, Имом Термизий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавийнинг диний-фалсафий асарлари, ҳукмрон синф вакиллари бўлгани учун ўрганилиши ман қилинган Амир Темур, Ҳусайн Бойқаро, Амирий, Феруз каби аждодларимизнинг адабий-бадий, ижтимоий-фалсафий, ижтимоий-сиёсий қарашларининг эндиликда ҳар томонлама тадқиқ этилаётгани ҳам фикримизнинг далилидир.

REFERENCES

1. Баллер Э.А. Преемственность в развитии культуры. –М.: Наука. 1969. – С.15
2. Жамолова Д. Маданий мерос. ЎзДСМИ хабарлари. 2019 йил. № 3-сони
3. Стернин А.О. Методологические вопросы общественной науки. –Воронеж.: 1960. –С. 103
4. Чалоян В.К. Восток – Запад. Преемственность в философии античного и средневекового общества. –М.: Наука. 1979. –С. 21
5. Масалан: маросимлар ёки расмий тадбирларда миллий либосларни кўзга ташланиши.
6. Аширов А.А. Ўзбек халқи этнологиясида терминология муаммосига доир айрим мулоҳазалар.//Этнос ва маданият: анъанавийлик ва замонавийлик. –Т.: Фан. 2010. –Б 20
7. Саримсақов Б. Маросим фольклори.//Ўзбек фольклори, очерклари. –Т.: Фан. 1988. 1-том. –Б 152
8. Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. –Т.: Шарқ. 2002. –Б. 8
9. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. 2005. 1-том. –Б. 375
10. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность по поколений. Москва, 1976. С.39
11. Правда Востока газетаси. 1989 йил 1 февраль

¹² Қаранг: Осори атикалар юртимизга қайтади. // Ўзбекистон ва санъати газетаси. 2002 йил 15 март

12. Осори атиқалар юртимизга қайтади. // Ўзбекистон ва санъати газетаси. 2002 йил 15 март
13. Tokhtasinovich, I. U., & Abdumutalibovich, O. R. (2022). The Influence of Music Culture on The Peoples of Central Asia in The Development of Uzbek Music Culture. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 5, 70-73.
14. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022, February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In *Archive of Conferences* (pp. 57-60).
15. Маннопов, С., Каримов, А., Қурбонова, В., & Дилобар, Ж. (2022, February). THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MUSIC. In *Archive of Conferences* (pp. 49-52).
16. Kurbanova, B., Khurshid, M., & Tokhirjon, S. (2022, May). THE ROLE AND IMPORTANCE OF A SYSTEMATIC APPROACH TO TEACHING IN THE FINE ARTS. In *Archive of Conferences* (pp. 105-107)
17. Мамазияев, Х. А. Ў. (2022). МАҚОМ САНЪАТИДА МУСИҚА ЧОЛГУЛАРИНИНГ ТАДРИЖИ. *Science and innovation*, 1(С3), 7-14.
18. Маннопов, С. (2004). Uzbek folk music culture.(Study guide) Tashkent. *New Age Generation*.
19. Маннопов, С. (2018). Навобахш оҳанглар. Т.: *IJOD-PRESS* наиуриётти.
20. Маннопов, С. У. Л. Т. О. Н. А. Л. И. (2004). Ўзбек халқ мусиқа маданияти. *Янги аср авлоди*.
21. Маннопов, С. (1852). Ходжи Абдулазиз Абдурасулов (1852-1936).
22. Abdusattorov, A. About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.